С. Томашівський

Шкільництво на Угорщині й Русини

Рік XIV. Р. 1905 кн. V. Т. LXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, V B. B. LXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 31/X с. с. 1905.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/shkilnytstvonauh00toma

шими джерелами. Козацького війська прибуває на сю виправу дуже мало (всього 2000), переполох в таборі під Цецорою ширять козаки і чури і т. д. Не безінтересна примітка видавця до сеї кампанії. В. підносить, що Жолкєвский не мав симпатії у козаків і тому так мале число їх прилучило ся до нього; Хотковский поправляє його погляд, уважаючи причиною так малого числа козаків в цецорській кампанії релігійну аґітацію. По сім увагу нашу звертає опис хотинської кампанії з 1621 р. Автор не представляє сеї війни від початку, а зачинає днем 1 вересня. Опис її він скомпілював зі звісних нам жерел, так що не приносить нам нічого нового. Передовсім очевидна залежність В. від дневника Прокопа Збіґнєвского, як то видно з отсього зіставленя обох хроністів. Під днем 1 вересня пише:

Збіґнєвский:

Tamże przez cały dzień obóz stał; po ranu jeździł królewicz Jmć do obozu wielkiego na drugą stronę Dniestru, gdzie j. m. ć. pp. hetmani kilka niedziel przed temże wszystkiem się przeprawili wojskiem i okopy ob non facilem hostis, jeżeli by per vim zaraz następować chciał, accessum już byli rzucili. W ten dzień u królewicza Jmci po zwróceniu się ku wieczorowi urosła trwoga mniej potrzebna w obozie z tej miary. Straż nasza obaczywszy Kozaków zaporoskich, gdy gromadnie ku obozowi naszemu wielkiemu się zbliżali, a rozumiejąc, że Tatarowie, trwogę uczynili i t. д.
(Днев. Збіґ. в виданю Ż. Pauli).

Вєлєвіцкий:

Prima Septembris transiit Vladislaus princeps ex castris suis, quae ad Zwancum tota hac die consistebant, ad maiora castra ultra fluvium Tyram, ubi circumspexit fossas, quas nostri circa castra fecerunt, ne tam facilem hostis, si statim per vim vellit irrumpere, haberet accessum. Eoque die apud duces exercitus prandium sumpsit et vespere rediit ad sua castra, in quibus sequenti nocte perturbatio non necessaria erat secuta. Qui enim vigilias agebant, dum Zaporovienses Kosacos magno numero ad castra maiora accedere vident, arbitrati eos esse Tartaros castra terrore complent і т. д.

Збіґнєвский видав свій дневник 1621 р. В війні хотинській служив він правдоподібно в армії Лісовців (див. у Pauli, вступ). В оповіданню Збіґнєвского В. поробив зміни головно там, де мусів вязати події з огляду на попередні пропущеня. Окрім того користав В. при описі сеї кампанії з дневника Любомірского і Якуба Собєского (Commentariorum belli Chotinensis libri tres). Тут і там підносить В. хоробрість козаків, але спеціяльних заслуг їх в сій війні він не знає, хоч підносять їх иньші

сучасники. Вєлєвіцкому не звісне навіть імя тодішного вожда козацького Сагайдачного.

З поміж иньших фактів згадаємо коротку записку про постанови на соймі 1623 р. „pro Kosacis in certo ordine continendis“, звістку про спровадженє єзуітів до Острога, де подано при тій нагоді також опис сеї місцевости, далї — звістку про напад Татар на Галицьку Русь (1624) і про побіду, яку здобув над ними Станїслав Конецпольский. Козацько-польську війну з 1625 р. збуває В., як і всї иньші козацькі справи незвичайно коротко: він зазначує лише, що козаків побіджено, post varia bella, і подає головнїйші точки згоди, а потім відсилає нас своїм звичайним способом: vide litteras hac de re fuse scriptas.

Вкінцї треба згадати опис синоду руських епископів унїятських у Львові 1629 р. Вєлєвіцкий не говорить близше про його наради, констатує лише, що синод не приніс жаданого успіху ob haec aliaque impedimenta. Не спімнув автор також про особу може найцїкавійшу на тім синодї — Мелетія Смотрицького.

Сей перегляд, думаємо, потверджує нашу загальну характеристику, подану вище, що як джерело до історії Україні-Руси дневник Вєлєвіцкого в виданій досї части має дуже невелику вартість.

Федір Срібний.

Шкільництво на Угорщині й Русини.

Magyarország közoktatásügye az 1903 évben. Külön lenyomat „A m. kir. kormány 1903 évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv“, Пешт, 1904, ст. 153, 4°.

Перед нами відбитка річного справозданя угорської мінїстерії про „шкільництво Угорщини в р. 1903“. Складаєть ся воно з трьох частин: справоздання мінїстра віроісповідань й осьвіти (ст. 9—39), статистичного огляду про школи, церкви й конфесії (ст. 43—69) та статистичних таблиць (73—150).

Перша частина дає загальний образ дїяльности мінїстерства осьвіти і з нього можемо вийняти тілько числа зросту народних державних (отже чисто мадярських) шкіл в руських околицях. Протягом 1903 р. засновано: в Бережській столиці 5 шкіл з 11 учителями, в Шаришській 7 шкіл з 9 учителями, Спишській 1 шк. з 7 учителями, Ужській 3 шк. з 3 учителями, Землинській 22 шк. з 36 учителями. Скілько ті школи несуть із собою мадяризацію, годї докладно сказати, бо не подано, на якій етноґрафічній території заложено їх. В ко-

ждім разї шаришські школи можуть бути заложені тілько для Словаків або Русинів, а спишські ще й для Нїмців. Друга частина — се резюме третьої, тому перейдемо відразу до статистичних таблиць.

Угорська школа обіймає такі категорії: 1) захоронки, 2) народні школи, 3) учительські препаранди, 4) середні школи, 5) висші наукові заведення, 6) фахові школи, 7) добродійні заведення, 8) школи для вязнїв. В руських околицях (комітати: Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош) число поодиноких родів було таке (стан 1903 р.):

Роди шкіл		Спиш	Шариш	Земплин	Уг	Берег	Уґоча	Марамарош	Разом	В цілій Угорщині
Захоронки:		15	17	29	20	58	13	20	172	2752
Нар. школи:		253	277	437	228	261	104	268	1828	17342
Препаранди	для учителїв	2	2	1	1	—	—	1	7	49
	» учительок	—	1	—	1	—	—	—	2	37
Середні	гімназії:	4	4	2	1	2	—	2	15	166
	реальні:	1	—	—	1	—	—	—	2	32
	висші дівочі:	1	—	—	—	—	—	1	2	26
Вищі	університети:	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	прав. акад.:	—	1	1	—	—	—	1	3	11
	дух. семин.:	1	2	1	1	—	—	—	5	46
Фахові	господарські:	1	—	1	—	1	—	1	4	56
	гірничі:	—	—	—	—	—	—	—	—	6
	пром.-торг.:	12	4	12	3	4	2	3	40	633
	артистичні:	—	—	—	—	—	—	—	—	36
	військові:	—	—	—	—	—	—	—	—	14
	акушерські:	—	—	1*	—	—	—	—	1	10
	иньші:	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Добродійні:		2	1	1	1	1	—	—	6	134
Вязничні:		1	1	1	—	1	—	1	5	41
Разом:		293	310	486	258	328	119	298	2092	21403
Людности**)		170535	172706	327604	151824	207647	83267	308790	1422373	

*) В ориґ. таблиці подано хибно буцїм то в Земплинї.

**) Додаємо для лїпшого погляду по обчисленнях 1900 р. (дивн в Записках т. LVI „Угорські Русини в сьвітлї мад. уряд. статистики).

Та сама таблиця з огляду на число учеників виходить ось як:

Роди шкіл		Спиш	Шариш	Землин	Уг	Берег	Уґоча	Марамарош	Разом	Угорщина
Захоронки:		1174	1470	2516	1504	4423	996	1593	13676	248394
Нар. школи:		28783	29283	46635	24476	30826	10089	23704	193896	2398870
Препаранди	учителів	121	206	115	157	—	—	131	730	5448
	учительок	—	174	—	36	—	—	—	210	4480
Середні	гімназії:	964	852	920	491	680	—	431	4338	51619
	реальні:	168	—	—	126	—	—	—	294	9881
	вищі дівочі:	143	—	—	—	—	—	167	310	5085
Вищі	академії:	—	204	80	—	—	—	137	421	10251
	семинарії:	30	66	79	70	—	—	—	245	1847
Фахові	господарські:	8	—	18	—	12	—	12	50	2378
	пром.-торг.:	1063	633	1144	417	500	181	308	4146	90669
	акушерські:	—	—	—	55	—	—	—	55	1323
Добродійні:		140	22	11	238	10	—	—	421	9133
Вязничі:		59	56	22	—	47	—	15	199	5037
Разом:		32653	32966	51540	27570	36617	11266	26498	318991	2852767

Захоронки мали ріжні язики при научанню, з того чисто руських не було цілком, а тілько в р. 1901 і 1902 було 3 з мадярсько-руською мовою, за те в р. 1903 тілько 1; иньшими словами: дві иньші стали чисто мадярськими. Ся одна, що задержала руський характер, удержувана громадою.

Відносини між дітьми обовязаними ходити до школи (6—14 літ) і дійсно записаними на науку в народних школах такі:

	у шкільнім віці	записаних	%
Спиш	32224	30296	94·02
Шариш	36303	30519	84·07
Землин	59750	48282	80·81
Уг	32740	25155	76·83
Берег	42266	31602	74·77
Уґоча	16286	10144	62·29
Марамарош	57389	24477	42·65
Угорщина	3032356	2495319	82·29

Числа ті говорять самі про себе: чим повіт більше руський, тим меньше дїтей ходить до школи; без сумніву се обниженнє творять таки самі Русини.

Відносини між дїтьми руської мови протягом останніх 13 лїт такі:

	1891—95	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Обовязані	78009	88832	87883	90408	92183	85809	87693	88308
усїх %	2·82	3·03	3·00	3·10	3·14	2·91	2·92	2·91
Записані	51642	52994	51372	54262	53188	54347	54457	54402
обовяз. %	66·20	59·66	58·45	60·02	57·70	63·33	62·10	61·60

Інтересно, що коли у дїтей візьмемо під розвагу мадярську материну мову, то дїтей мадярської народности значно більше серед записаних до школи, ніж серед обовязаних. Часами ріжниця та є як 2 : 1; з північно-східних комітатів один тілько Шариш має відносини противні. Загалом видно з того, як школа мадяризує дїтей; хоч знов ті числа не можна уважати за цїлком певні бо не зазначено, скілько складають ся на них жидівські дїти.

Розклад народніх шкіл, відповідно до того, ким удержувані і що до викладової мови такий:

	державні	громадські	вироісп. грек.-кат.	викладова мова	
				руська	русько-мад.
Спиш	8	14	17	1	14
Шариш	37	2	94	12	67
Земплин	41	7	146	17	41
Уг	48	9	102	1	53
Берег	79	7	107	10	69
Уґоча	22	3	55	2	28
Марамарош	63	3	166	20	54
Бач Бодроґ	15	67	1	1	—
Новий Сад	2	—	1	—	1
Угорщина	1947	1687	1795	64	327
Славонїя (Срем)	3	234	-	2	—
Угор. кор.	1971	3026	2071	66	327
Руські:	—	2	64	66	—
Русько-мад.	—	2	325	—	327
Обох типів:	—	4	391	393	

Отже народних шкіл з викладовою мовою руською і руско-мадярською єсть 2·3% усіх в Угорщині, себто вповні відповідно числу Русинів, за те у семи перших комітатах відносини гірші: 21·3% замість 29%.

Число учеників руської народности в державних елементарних школах:

В року	Русинів	%	Мадярів	Словаків	Німців	Румунів
1898	4083	2·35	5347	1477	1470	1022
1899	5352	2·69	5438	1432	1343	1075
1900	6850	2·88	5518	1293	1117	1046
1901	7330	2·93	5576	1311	1359	1046
1902	8349	2·95	5388	1298	1612	996
1903	9305	2·98	5321	1270	1700	981

Подрібний розклад тих 9305 Русинів останнього року такий:

Спиш — (?), Шариш 17, Земплин 63, Уг 1345, Берег 4830, Уґоча 423, Марамарош 1374, Бач-Бодроґ 1208, Чанад 10, Крашов-С. 10, Гуньад 17, Пешт 6, Абауй 1, Толна 1.

В усіх категоріях шкіл бачимо руських дітей розміщених ось як:

	Держ.	Гром.	Р.-кат.	Гр.кат.	Прав.	Лют.	Кальв.	Унїт.	Жид.	Товар.	Прив.	Разом
Щоденні	6519	656	268	32649	—	4	—	—	1	7	3	40107
%	2·6	0·3	0·0	25·4	—	0·0	—	—	0·0	0·1	0·0	2·2
Повтор.	2805	389	190	11443	—	—	—	—	—	1	—	14828
%	4·4	0·4	0·1	26·3	—	—	—	—	—	—	—	2·7
Разом	9324	1045	458	44092	—	4	—	—	1	8	3	54935
%	3·1	0·3	0·1	25·6	—	0·0	—	—	0·0	0·0	0·0	2·3
Мад.%	53·0	62·9	60·2	11·5	0·9	27·0	97·0	87·1	86·7	55·7	75·1	53·7
Нім. »	17·0	14·3	14·9	0·5	0·2	36·3	1·2	11·2	11·3	22·0	9·7	13·0
Слов »	12·7	5·5	20·8	6·0	0·0	35·5	0·6	—	1·5	13·9	11·5	13·3
Рум. »	9·9	7·9	0·4	56·4	80·2	0·5	0·4	1·5	0·3	6·1	2·2	13·00

Загальне число руських дітей у народніх школах 2·2% і 2·3% усіх в Угорщині вповні відповідає числу Русинів серед иньших народностей (2·3%), хоч як ми бачили велика маса дітей 39% не записана до шкіл.

З поміж 86 учительських препаранд 77 має викладову мову мадярську, 1 німецьку, 4 румунську, 2 румунсько-мадярську, 2 сербську — руської ані одна. Поміж кандидатами учительського стану було Русинів:

	В році:	В держав.:	Гр.-катол.	Лютер.	Жидів	Разом
Мужеські	1891—1895	3 (0·24)	71 (24·48)	1 (0·42)	1 (0·94)	76 (2·39)
	1896—1900	13 (0·73)	82 (23·10)		3 (2·54)	98 (2·55)
	1902	7 (0·30)	108 (23·48)		4 (2·55)	119 (2·30)
	1903	5 (0·21)	100 (19·72)		5 (3·25)	110 (2·02)

		правосл.				
Жіночі	1891—1895	1	—	—	—	1
	1896—1900	—	—	—	—	—
	1902	—	1	—	—	1
	1903	—	—	—	—	—

Між ученицями висших дівочих шкіл не було ані одної Русинки. У ґімназіях і реальних школах Русини представляють ся так:

	1891—1895	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Ґімназії	95	97	103	89	88	100	92	147
%	0·25	0 22	0·23	0·19	0·18	0 20	0·18	0·28
Реальні	1	1	1	1	1	1	—	1
%	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	—	0·01
Разом	96	98	104	90	89	101	92	148
%	0·21	0 18	0·19	0·16	0·15	0·17	0·15	0·24

На будапештенськім університеті було 10 Русинів, з того: на рим.-кат. теольоґії 4, правах 3, медицині 2, фільософії 1.

Духовні семинарії ділили ся ось як:

	Викладова мова:	Русинів:	1902	1901	1900	1899	1898
Римо-католицькі	27 лат.-мад.	3	4	5	3	2	—
Греко-католицькі	1 мадяр.	1	58	47	37	47	41	43
	1 лат. мад.	26						
	1 лат.-рум.	—						
	1 лат.-мад.-рус.	31						
	1 румун.	—						

В добродійних заведеннях для сиріт було 44 руських дітей (7·8%) і то всї в державних, в иньших подібних заведеннях 9, разом отже 53.

У школї акушерській в Ужгородї було 12 Русинок (22%).

З церковної статистики виймаємо ось що: пряшівська епархія мала 189 матірних і 366 дочерних церков, мукачівська 387 матірних і 1260 дочерних, крижевацька епархія має 24 парохій з 13 філіями. Греко-ка-

толицькі парохії в Угорщині ділили ся відповідно до мови уживаної при проповідях: 411 руських, 7 мадярсько-руських, 1 словацько-руська, мадярських 152, словацьких 46, мадярсько-словацьких 3, румунських 1471, мадярсько-румунських 2, переважно мадярські меньше руські 3, переважно мадярські меньше румунські 2, переважно руські меньше мадярські 3, переважно румунські меньше мадярські 1; разом 2102 з того руських 418 (19·89%), 1473 румунських (70·08%), 163 мадярських (7·75%) словацьких 48 (2·28%), З поміж 411 руських парохій уживано мадярської мови: в 2 6 разів у рік, у 3 3 рази у рік, в 3 1—2 рази, в 1 тілько для шкільних дітей = 9 разів.

На Угорщині виходило 3 руські часописи (в 1900 — 2, 1901 — 1, 1902 — 1), з тих 2 літературні а 1 фахова (Мадяри 1027, Німці 160, Словаки 34, Румуни 36 - на всіх 1369). З Австрії приходило на Угорщину 10 руських часописей, з того 8 політичних, 2 літературних, з поза Австрії 16 (разом із росийськими), з того 12 політичних, 4 літературних. Взагалї розійшло ся через угорську почту 88199 примірників угорсько-руських часописей, 2924 австрийсько-руських, 7642 заграничних руських і росийських; разом 98765 (0·08%) примірників руських і росийських часописей. *С. Томашівський.*